

Citation:

Мацюк, З. С. (2020). Лакунарні компоненти у фразеології українського ареального континууму. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 55, Article 1943. <https://doi.org/10.11649/sfps.1943>

Matsiuk, Z. S. (2020). Lakunarni komponenty u frazeologii ukraińsk'oho areal'noho kontynuumu. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 55, Article 1943. <https://doi.org/10.11649/sfps.1943>

Зоряна Сергіївна Мацюк
(Волинський національний університет
імені Лесі Українки, Луцьк)

Лакунарні компоненти у фразеології українського ареального континууму

Узаємодія мови та культури – процес складний, оскільки мова і культура не тільки взаємно перетинаються, а мова як спосіб існування вербальної культури сама є естетичною та історичною освітою. Мова відображає реальний світ, що оточує людину, менталітет народу, його національний характер, традиції, звичаї, мораль, систему цінностей і картину світу. Мова як ідеальна структура підпорядковує й організовує сприйняття світу його носіями.

Фразеологія (як «концентрат» історичної пам'яті народу) становить те поле наукового пошуку, яке перебуває в центрі наукових зацікавлень мовознавців і впродовж останніх років активно вивчається. Виникнення та життя мовних реалій залежить не лише від суспільної потреби, а й від різних екстралінгвальних чинників. Із виокремленням етнолінгвістики та лінгвокультурології в окремі напрямки наукових досліджень узаємодії мови та культури постала актуальна проблематика – з'ясування

етимологічних етюдів та сфер походження окремих сполук. Вивчення кумулятивної функції мови, її здатності до відображення та збереження у своїх знаках інформації про етнокультурну спадщину народу зокрема дає поштовх до виокремлення нових підходів до дослідження національної фразеології.

В останні десятиліття ХХ – початку ХХІ ст. усе більшої актуальності набуває дослідження мови крізь призму антропоцентричної парадигми, в основі якої лежить триєдність «людина – мова – культура». Сьогодення вимагає глибокого занурення в далекі процеси зародження та мовного втілення багатьох концептів етнокультури й етносвідомості для розкриття національних особливостей мовного самовираження, відображення рис менталітету через мовні засоби та фразеологічні одиниці як етнокультурні конструкти (Медведев, 1978). Лінгвістичні студії здебільшого зосереджені на вивченні екстралінгвістичних чинників, що впливають на ефективність спілкування, де з-поміж інших питань особливо чутливими для досягнення комунікативної рівноваги або кооперації залишаються саме лакуни, зокрема в ареальній фразеології.

Стійкі вислови, які, лаконічно й образно передаючи мислення народу, створюють фразеологічну картину світу, де присутні і лакуни, і заповнені фразеологічними нашаруваннями сфери. Теорію мовної лакунарності досліджували зарубіжні лінгвісти: В. Гак, В. Дорошевський, А. Вежбицька, Ж. Дарбельне, Ж.-П. Віне, К. Хале, Й. Шершунович, К. Гейвовський, Е. Гродзький, Й. Йолович, Х. Сард, Х. Шредер, Н. Турунен та вітчизняні: Т. Анохіна, Г. Бикова, Г. Гачев, М. Кочерган, З. Попова, О. Селіванова, Ю. Сорокін, І. Стернін, Ю. Степанов, І. Серякова, С. Тер-Мінасова та ін. Мовні лакуни насамперед розглянуто в міжкультурній комунікації, а також в контексті безпосереднього спілкування та опосередкованого (переклади творів із однієї мови на іншу, знайомство з культурою народів світу).

Теорію лакунарності вивчають у межах аналізу мовної свідомості – у психолінгвістиці; у межах вивчення культури народу – у культурології й етнографії; у межах вербального вираження лакун – у лінгвокультурології та когнітивній лінгвістиці. Лакунологія спрямована передусім на ідентифікацію, декодування та трансфер лакун і зумовлена переорієнтацією лінгвістики від аналізу власне мовних явищ до проблем їх актуалізації в тексті, у прагматиці спілкування і між носіями однієї мови, і в міжкультурній комунікації. Дослідження лакун у фразеології

представлено у працях В. Хлебди (Chlebda, 1991), А. Каві (Cowie, 1998), Х. Бургера (Burger, 2015), Й. Шершунович (Szerszunowicz, 2015) та ін.

Однак розвідок лакунарних компонентів у діалектній фразеології на межі різних говірок практично немає, що й спонукало до вибору цієї теми. Мета дослідження – визначити особливості інтерпретації лакун в ареальній фраземіці українського континууму. Матеріалом дослідження слугували ареальні фразеологічні одиниці з лакунарним компонентом, зафіксовані в діалектних фразеологічних словниках та записані на території Західного Полісся.

Методологію нашого дослідження становить система взаємопов'язаних наукових методів і прийомів, а саме: метод фразеологічного аналізу, метод аналізу внутрішньої форми фразеологічних одиниць, метод компонентного аналізу, зіставний метод, метод лінгвістичного дослідження з прийомами спостереження над емпіричним матеріалом, порівняльний метод і прийоми лінгвокультурологічного аналізу.

У межах українського континууму існують фразеологічні конструкції з лакунарними компонентами. У таких одиницях актуалізовано важливі для народу поняття, реалії, ситуації, оцінки, якості та категорії, які, власне, отримавши вербальне вираження в мовленні, залежать від особливостей світорозуміння народу, практичної життєдіяльності в різних геокліматичних і соціокультурних умовах. Виникнення лакунарної фразеології, власне лакунної лексики у стійких сполученнях зумовлене історією розвитку мови. Саме тому поняття лакунарності можна та потрібно розглядати і в синхронному, і в діахронному аспектах.

Лакунарні фразеологізми як особливі одиниці мови – це не лише засіб номінації явищ, понять, різних параметричних характеристик предметів, дій, а й сховище національної культури, своєрідне інтерпретаційне поле тих актуальних понять, які складають основу практичної життєдіяльності народу. У наукових дослідженнях використовують терміни, якими окреслено розбіжність у мовних визначеннях соціокультурних реалій: *безеквівалентна лексика, етноейдема, білі плями на семантичній карті мови, лексичний нуль* тощо. Лексема *лакунарність* має морфологічну мотивацію: коренева морфема лакуна семантизує *порожнину, прогалину, темні місця, паузу, безеквівалентну лексику, анτισлова* (Данильченко, 2014, сс. 51–52). Лакунни, на думку О. Огурцової, – це слова, що не мають аналогів в інших порівняльних мовах. Науковець надає перевагу саме цьому терміну, оскільки він: короткий, вільний від конотацій, дає змогу розкрити

різні ступені позначення явища, що використано у визначенні змістових розбіжностей у різних мовах (Огурцова, 1979, с. 79). Т. Анохіна визначає лакуни як семіотичні одиниці з нульовою поверхневою та глибинною семантичними структурами. Термінологічна система лакунікону має домінуючі та периферійні метазнаки (Анохіна, 2018, с. 193).

Лакунарність притаманна всім сферам семіотичної діяльності людини. Лакуни як приховані конструкції корелюють із внутрішніми структурами. Втрата частини тексту, непрозорість буквеної комбінації автоматично породжує думку про наявність лакун (Дымарский, 2008, с. 190). На думку більшості дослідників, лакунарність представлена на фонологічному, морфологічному, граматичному, лексичному, фразеологічному, стилістичному, текстовому та жанровому рівнях.

Розглядаючи лакуни, необхідно насамперед акцентувати увагу на тому, який мовний матеріал використано у дослідженні. Правомірно розрізняють ментальні, культурологічні та лінгвістичні лакуни. Лакуни систематизовані та поділяються лінгвістами на декілька типів:

- за системно-мовною належністю (міжмовні та внутрішньомовні),
- за позамовною обумовленістю (мотивовані та немотивовані),
- за парадигматичною представленістю (родові та видові),
- за типом номінації (номінативні та стилістичні),
- за належністю лакун до частин мови (частиномовні) (Попова & Стернін, 2002, с. 39).

Міжмовні лакуни виявляємо в зіставно-типологічному дослідженні мов. І. Стернін та З. Попова формулюють поняття лакуни таким чином: «в результаті неповної еквівалентності денотативних сем різних мов створено таке явище, як лакуна: відсутність в одній із мов, що зіставляються між собою, найменування того чи того поняття, присутнього в іншій мові» (Попова & Стернін, 2007, с. 71). Лакунарність властива практично всім мовам світу, однак у виявленні лакун правомірним вважаємо не тільки відсутність еквівалента у вигляді слова іншої мови, а й відсутність еквівалента у формі стійкого словосполучення іншої мови. Й. Шершунович виділяє безеквівалентні одиниці, які утворюють важливу лексикографічну групу. Через відсутність крос-лінгвістичного еквівалента, лексикограф змушений прийняти правильне рішення, що стосується одиниці (лакуни – авт.), про яку йдеться (Szerszunowicz, 2016, p. 102).

І. Стернін зазначає, що «[...] у кожній мові існує велика кількість внутрішньомовних лакун, тобто порожніх, незаповнених місць у лексико-фразеологічній системі мови, хоча близькі за значенням лексеми можуть бути присутніми» (Стернін, 1999, с. 7). Оскільки фразеологізми здебільшого є продуктами вторинної номінації, то аналіз лакунарної фразеології в межах однієї мови є суперечливим. Однак у діалектному мовленні існують фраземи, у яких присутні лакуни, що виражають оригінальний культурно специфічний зміст, відповідники яких відсутні в літературній мові. Актуальним є взаємозв'язок фразеологічних компонентів чи їх варіантів, які побутують у діалектному мовленні, утворюючи семантичні зрушення. Внутрішньомовні лакуни не сприймаються носіями мови як щось специфічне, оскільки мова автоматично засвоюється ними як колективний досвід пізнання, який передається з покоління до покоління.

Лакунарність – явище універсальне, і причини її не в недостатності мовленнєвого багатства або в надмірності в способах опису навколишнього світу, а в специфіці передачі досвіду народу через призму національного пізнання світу. С. Тер-Мінасова справедливо зазначає, що «мова фіксує далеко не все, що є в національному баченні світу, однак здатна описати все» (Тер-Мінасова, 2000). Головною причиною виникнення лакунарних мовних одиниць, і фразеологічних лакун зокрема, є особливості національного світосприйняття та екстралінгвальні причини (Dagut, 1981).

У мовознавстві дискусійним залишається питання про те, що варто вважати лакунами у фразеологічній системі. «Кількість фразеологічних лакун – дірок у фразеосистемі будь-якої мови – велика», – справедливо зазначила М. Новікова (Новікова, 2014, с. 122). Фразеологічна лакунарність окремої говірки має вагоме значення для виявлення територіально-ментальної й індивідуально-особистісної специфіки носіїв мови. Причини її виникнення і формування, відображено через спосіб життя, географічні й кліматичні умови існування народу, його менталітету та функціонування у мовному континуумі. Уявлення про безперервність простору змушує дослідити міждіалектні території, які ще не були об'єктом вивчення. Фразеологізми з лакунами охоплюють увесь ареальний континуум і дають багаті відомості не лише про комплекси явищ, які вважають особливостями діалектів, а й про спеціально пізнані досі зони змішаності та перехідності, взаємодії та взаємовпливу суміжних говірок. Саме тому безперервна протяжність діалектного простору зобов'язує

українських лінгвістів до точнішого та об'ємнішого вивчення процесів, що відбуваються на таких територіях, та інших проблем, пов'язаних із еволюцією діалектного мовлення.

Лакунарні ареальні фразеологізми – це фразеологічні одиниці, що корелюють із фразеологічними лакунами в межах українського континууму, а ареальні фраземи з лакунарним компонентом – це стійкі сполуки, у яких діалектний компонент має нульовий фразеологічний корелят, невідомий в іншій говірці та літературній мові, або ж фразеологічний еквівалент в іншій говірці зазнає семантичної зміни. Під фразеологічною лакуною розуміємо нульовий фразеологічний корелят. Деякі дослідники пов'язують появу лакун із особливостями мовного членування об'єктивного світу кожним мовцем. Вважаємо, що на появу лакунарних одиниць і лакун впливають два види факторів – лінгвістичні чинники (своєрідність у мовному членуванні світу та розбіжність систем мови) і екстралінгвістичні фактори.

Натхненні національним колоритом говіркового мовлення та специфікою втілення народної мудрості в ареальній фразеології, предметом дослідження обрано фразеологічні одиниці з лакунарним компонентом (етимологічно-мотиваційний аналіз) та їх функційний потенціал в українському мовному континуумі.

У нашому дослідженні акцентуємо увагу на внутрішньомовних лакунах, які в загальноукраїнському мовному континуумі ототожнюємо з острівцями – місцями, де найповніше передано національний колорит і збережено первісні уявлення про світ. Такі лакуни у фразеології розглядаємо всередині парадигм ареального мовлення і пропонуємо диференціювати на: лексичні (відсутність лексем у інших говірках); морфологічні (варіювання морфологічних форм у структурно-компонентному складі фраземи); стилістичні (умотивованість семантики фразеологізму через призму індивідуально-особистісного бачення світу та ставлення до нього).

Лексика кожної мови в діалектному плані зонально маркована лише в ареалі поширеності, тому здебільшого немає еквівалентів із відповідним маркуванням в іншій мові. Оскільки дуже важливо відшукати еквівалент діалекту в літературній мові та суміжних говірках, то актуальним і вагомим вважаємо докладніше зупинитись на аналізі лексичних лакунарних фразем, так як вони найповніше репрезентують багатство народного мовлення та широту індивідуально-особистісного бачення світу.

На нашу думку, правомірно виокремлювати чотири різновиди фразем.

1. Сакрально-етнічні фразеологізми з власне лексичним лакунарним компонентом:

- у фразеологічній одиниці *вербич, то кужуха тербич* ‘змерзнути на Вербну неділю’ (Мацюк, 2006, сс. 21, 67) зафіксовано дві лакуни: *Вербич* і *тербич*. Перша (*Вербич*) – назва релігійного свята – Вербної неділі. Аналізований вислів носії мови пояснюють так: *на ці весняні свята погода не передбачувана, тому можна ще змерзнути*. Друга (*тербич*) не має чіткого відповідника і може позначати – *принести, подати* тощо. Діалектотворчі ядра таких конструкцій можна вважати відносно стабільними складниками діалектного простору: надто сповільнені процеси, що в них відбуваються. Такі осередки створені століттями й існують порівняно довго, однак втрачають первинну семантику. Лише в говірковому мовленні ми можемо спостерігати, як один і той же вислів, залежно від територіального континууму, може мати протилежне значення, як-от: *як прийде Вербич – кожуха тербіч* ‘непотрібна річ’ (Доброльожа, 2010, с. 87);
- лакуна *Біла неділя* відсутня в літературній мові, хоча у західнополіській фразеологічній одиниці *настала Бйіла ниділа, ди й йа окуліла* ‘змерзнути на Вербну неділю’ (Мацюк, 2006, сс. 68, 70) *Білою* називають Вербну неділю. Лексема *окуліти* походить від рос. *окулеть* – ‘змерзнути’. На Закарпатті зафіксовано термін *Цвітна неділя*, що вмотивовано часом цвітіння дерев, тож *білою* можна назвати через колір квітів;
- проблема мовної інтерференції є актуальною в історично сформованих двомовних суспільствах України (українська/польська мови). Мовний вплив там відчувається особливо гостро та в деяких випадках може виникнути проблема перенасиченості запозиченнями. Під час запозичень відбувається зміна семантичних складових (Матвіяс, 2011, с. 30). Наприклад, у діалектах української мови спостерігається вживання слів української літературної мови із значенням, що відповідає значенню їх фонетичних аналогів у польській мові – *йак на Звіастован’а, так і на Мартвостан’а* ‘про погодні прикмети’ (Мацюк, 2006, с. 22). Ареал поширення – Західне Полісся, тобто території прилегли до кордону з Польщею. Від місцевих жителів фіксуємо вислів із назвами польських свят (*Zwiastowanie Pańskie, Zwiastowanie*

Bogurodzicy – Благовіщення Божої матері; *Zmartwychwstanie Chrystusa* – Воскресіння Христове);

- лакуна *кундюшити* у різних фонетичних варіантах частовживана на території Західного Полісся і має значення поетапної роботи виготовлення сорочки: від вичісування льону, прядіння ниток, ткання полотна до пошиття. Фіксуємо низку варіантів, які поширені на досліджуваній території:

тре було ни савити, ни варварити, ни андрушити, а сорочку кунд'ушити (Мацюк, 2006, с. 24);

Варвари ни варварити, Сави ни савити, Миколи ни микол'іти, Гандроси ни гандросити, а кундел'у кундосити (Мацюк, 2006, с. 21).

Зауважимо, що лакунами *варварити, савити* і под. місцеві жителі засуджували лінь та надмірне святкування, бо в ці дні було дозволено прясти;

- у фразеологізмі *на Писану Коул'аду пусти, хоурошого хлоці'а запостиши* (Мацюк, 2006, с. 13) зафіксовано два лакунарні компоненти *Писана коляда* та *запостиши*, яких безумовно в українській літературній мові ми не знайдемо. Коляда – ключовий термін, який позначає різдвяні святкування та обрядові реалії. Цікаво, що це слово часто є синонімом до канону Водохреща (наприклад, *водяна, писана коляда* на Поліссі). Це слово охоплює весь різдвяний простір, бо насправді колядою були й обрядові пісні (колядки), і дарунки колядникам, і різноманітні обрядові страви, і навіть дідух, що символізував достаток і гарний врожай. В оповідях місцевих жителів фіксуємо вираз *Писана коляда*, хоча не на всьому українському континуумі відомий цей вислів, а в *Словнику української мови* взагалі відсутній. Етимологію знаходимо у розповідях носіїв, які дають таке тлумачення:

Писана Коляда – святять воду у церкві. Батько і мати ходять з хлібом і водою, святять будинки і хрести пишуть [відповідно *Писана*] *на дверях, вікнах водою. Оце зроблять цю процедуру і вечеряють зразу. Вода святиться не ввечері, а вдень. Воду на Водохреща святять коло колодязя. Тріщи, не тріщи, вже минули Водохрещі.*

Лакуна *запостити* має значення 'строго дотримуватися посту з метою знайти доброго чоловіка', адже це час, коли вже можна було свататись – *Хрест у воду, а я на підводі*;

- лакуну *Громниці* вживано у фраземах:

од Громниці зима ше пригримит' (Мацюк, 2006, с. 23);

йак на Громниці найпецьа пивен' води, то набирецьа орач в поли биди (Мацюк, 2006, с. 23);

йак на Громниці нимає одлиги, то вил ни найісцьа травици 'передбачення погодних умов' (Мацюк, 2006, сс. 23–24)

на позначення релігійного свята Стрітєння Господне. За народними повір'ями, у цей день єдиний раз за зиму гримить грім, – це громовержець Перун розпочинає боротьбу з силами зими та холоду. Саме тому цей день носить назву *Громниці* (відповідно у цей день освячують свічку – громничну (стрітенську) свічку, яка захищає від грому). Щоправда, в Україні більшого поширення набула назва Стрітєння, що означає зустріч зими із весною (Кузьмич, 2016). Тобто збережені ще дохристиянські вірування, які передано на сучасні релігійні реалії.

Отже, у проаналізованих прикладах простежуємо, що в ареальному мовленні лакуни, або «лексичні прогалини» корелюють зі специфічними елементами (реаліями, звичаями, культурою), які не мають аналогів (еквівалентів) у мовній картині світу. Відсутність такого еквівалента для передачі специфічного елемента вказує на лакуну, надаючи виразності та експресивності діалектному мовленню, наповнюючи його колоритом і національним шармом.

2. Міжкультурні фразеологічні одиниці (із запозиченою лакуною)

Довготривале проживання на суміжних територіях, взаємодія різних культур, запозичення досвіду представників інших національностей дало поштовх до запозичень (лексичних, концептуальних, життєвих). В українському ареальному континуумі спостерігаємо динаміку взаємодії, яка зумовлює співіснування елементів суміжних просторових конструкцій

або вплив суміжних мов. Найкраще міжмовну взаємодію спостерігаємо на лексичному рівні, оскільки діалекти пограниччя запозичують одиниці та мовні вирази, вважаючи їх автохтонними, «своїми»:

- лакуна *спраття* у фразеологічних одиницях *все в спрат':і / в них все в спрат':і* 'десь покласти в надійне місце; так заховати, що не можна знайти' (Мацюк, 2013, с. 198) походить від рос. *спрятать*. Довготривалий вплив російської мови на українську слугував тим ґрунтом формування цілої системи запозичених лакунарних фразеологічних одиниць;
- лексема *бляяти* характерна для говірок Полісся і не має відповідників у інших діалектах і в українській літературній мові. У фразеологізмі *напомини куз'ї смерт', то буде блийати* 'набридати' (Мацюк, 2006, с. 29) від носіїв говірки стає відомо, що *бляяти* – означає *видавати якісь звуки; нарікати, важко дихати*. Значення фразеологізму ґрунтоване на візуально-оцінній інтерпретації навколишньої дійсності, тому порівняльно-вмотивоване. Можемо зробити припущення, що воно запозичене з російської мови: «об овцах и козах издавать дрожащие, прерывистые звуки» (Ефремова, 2000). Подібні вирази зафіксовано в словнику Г. Доброльози, однак у цих одиницях відсутня лакуна *бляяти*, а подано синонімічні варіанти:

нагадай козі про смерть, то цілий день буде мекать;

напомни козі про смерть, буде мекать і мекать 'надокучлива людина' (Доброльожа, 2010, с. 87);

- про вагітність жінки в останньому триместрі у говірковому мовленні часто говорять *на знос'ах* (Мацюк, 2013, с. 293). У наведеному прикладі лакуна *на знос'ах* походить від російської *на сносях* і означає – «на сносе (на носех, на сносях) (иноск.) о женщине, которая скоро должна родить, последние дни ходит (как курица на сносе, которая скоро должна снести яйцо)» (Ефремова, 2000).

Аналіз національно-специфічних фразем та емоційної лексики, що запозичується з інших лінгвокультур надає ареальній фразеології національного колориту. Такі фразеологічні одиниці з однослівними запозиченими найменуваннями побутують у діалектному мовленні та є чітко зрозумілі для носіїв говірки.

3. Фразеологічні одиниці з okazіональним компонентом

Мовна система рухлива, на неї постійно впливають нові мовні смаки та оцінювання, що приходять на зміну традиційним й усталеним. Візуально незакріплені елементи свідчать про появу в системі «несподіваних окремих лакун», які логічно повинні бути чимось заповнені. Лексичні лакуни можуть мати okazіональну, нестандартну форму; ці лакунарні елементи є непередбачуваними, малозрозумілими знаками, саме тому okazіональні семантичні елементи запускають процеси уяви, завдяки яким заповнюються інформаційні лакуни (Маслова, 1997, с. 190).

На окремих проміжних ареалах спостерігаємо динаміку взаємодії, яка зумовлює співіснування елементів просторових конструкцій, які в межовому просторі нетривкі, розрізняються функційно або іноді занепадають. Аналізовані фраземи не є частовживаними, а характерні лише певному мовному ареалу:

- *т'ук прит'ук і пучинка привол'ук* 'прядіння під час посту' (Мацюк, 2006, с. 62). У фразеологічній одиниці, як стверджує інформатор утілено календарний цикл праці, адже *восени, коли приходив час посту, щовечора жінки вичісували льон і пряли*;
- *ти мене ни пиринаш'ей* 'не пліткувати, не обговорювати' (Мацюк, 2020, с. 341) – семантика лакуни *пиринаш'ей* незрозуміла навіть для місцевих жителів, хоча вислів є активно вживаним і має чітке значення;
- *буде туб'і опушн'а* 'остання година, кінець' (Мацюк, 2006, с. 28), здебільшого вживано про передчуття смерті.

Okazіональна деривація ілюструє те, що стабільність мовної системи є досить гнучкою і що «в чіткі наукові рамки не вдається поставити жодну живу мову. Можна сперечатися про принципи підходу до вирішення цього питання, однак не можливо створити систему контролю над мовою, яка функціонувала б точно і безперебійно» (Матезиус, 1967, с. 392).

4. Фразеологічні одиниці із семантичними зрушеннями

Накопичений сучасною лінгвістикою досвід щодо процесу лакунізації дає можливість провести комплексне дослідження витоків семантичної лакунарності в говірках, а їх розгляд у зіставно-типологічному аспекті сприяє поглибленому осмисленню цього явища в теоретичному плані. Більш широкий підхід до цієї проблеми передбачає вивчення лакунарності в контексті мовного континууму та з точки зору словникового запасу носія мови:

- у західнополіських говірках лакуна *звудки* відповідає лексемі *плітки*, хоча в інших ареалах відбулося семантичне зрушення. Добираючи з потенційно можливих мовленнєвих елементів реципієнти використовують різноманітні замітники, які здатні відтворити влучність, точність та емоційне забарвлення з погляду української культури. У словниках діалектної фразеології зафіксовано фраземи:

звудк'і зводити 'про жінку, яка не вміє зберігати таємниць, пліткарку' (Мацюк, 2013, с. 361);

зводи зводитьь 'влаштовувати очну ставку' (Чабаненко, 2001, с. 49);

зводити зводки 'з'ясовувати стосунки' (Доброльожа, 2010, с. 73),

які характеризовані широтою семантичної реалізації та варіантами вживання. Це підтверджує, що в українському фразеологічному континуумі присутні значеннєві варіації;

- в образно-атрибутивних фразеологічних одиницях:

йак муха в затирци 'про швидку ходу' (Мацюк, 2006, с. 44);

дати затірки 1. 'Висварити когось', 2. 'Побити' (Доброльожа, 2010, с. 73)

утілено спостережливість народу за навколишнім світом (навіть лексема *муха*, яка щосили намагається звільнитися і полетіти). Однак нашу увагу привертає лакуна *затирка* – у говірковому мовленні Середнього і Західного Полісся: 1) страва, зварена на воді або молоці з дрібними кульками, зробленого з борошна, тертої та вареної картоплі; 2) борошно запарене окропом – їжа для худоби;

- на Західному Поліссі лакуна *лупати* має значення 'їсти', як-от:
хто тупайє, той лупайє (Мацюк, 2006, сс. 65, 77);
хоч і потрудилас', зате й налупилас' 'тяжко попрацювати – добре поїсти' (Мацюк, 2006, с. 77);
не натупайеш'а – не налупайеш'а 'хто працює, той і їсть' (Мацюк, 2013, с. 415).

Однак у *Словнику української мови* лексема має іншу семантику: «ЛУПАТИ, 1. Те саме, що кліпати – лупати очима; 2. перен. Світити слабким, нерівним, миготливим світлом (про зірки тощо)» (Білодід, 1973, с. 556);

- лексема *потороча* відома в діалектному мовленні як *примара, потвора*. У словниках зафіксоване з семантикою *привид*. У фразеологічних одиницях:

хороші очі, йак в поторочі 'про зовнішність людини' (Мацюк, 2006, с. 44);
ото вже потороча 'дурна людина' (Доброльожа, 2010, с. 141);
старе потороча 'квола, немічна людина' (Ступінська & Битківська, 2012, с. 186)

у всіх говірках простежуємо різні значення, здебільшого з негативною конотацією;

- *судн'а дошка* 'смерть' (Мацюк, 2006, с. 29);
судний день 1. 'Час страшної кари; кінець світу', 2. 'Справедливе покарання, відплата' (Ступінська & Битківська, 2012, с. 73);
судний день 1. 'Покарання', 2. 'День смерті' (Доброльожа, 2010, с. 56);
йому судн'а дошка 'померти' (Аркушин, 2003 сс. 70–71).

Відповідник знаходимо у словнику Б. Грінченка: «судня дѣшка – та доска, подъ которую челоувѣкъ ложится до дня страшнаго суда, т. е. – гробовая доска; поэтому, до судньої дошки – до смерти» (Грінченко, 1909, с. 226). У фраземі лакуна *судня* передано страх українців перед судом Божим у поєднанні зі специфікою поховання християн.

Проаналізувавши вищезазначені приклади, простежуємо, що лакуни мають і архаїчне походження, і запозичення слів, реалій, змішування традицій та формуються під впливом суміжних мов та говірок. Розвиток та утворення

нових форм є не лише результатом вилучення запозичених елементів мовної системи, а й їх обмеженого існування. Деякі з них існують лише хронологічно-обмежений час, інші ж залишаються надовго і вимагають пояснень та мотивацій. Літературну мову й діалект в одній точці континууму виявляємо насамперед у виникненні нерегулярних, здебільшого ситуативних індивідуальних відхилень від діалектної норми. Лакунарність перебуває за межами означеного паралелізму, оскільки явище позамовного, екстралінгвального й індивідуально-особистісного плану. Саме тому, незалежно від кількості паралельних форм однієї фразеологічної одиниці, спостерігаємо багату семантичну різноплановість, що відповідно залежить від ареалу поширення, культурних і мовних впливів, світосприйняття мовців.

Отже, в українському діалектному континуумі існує велика кількість внутрішньомовних лакун, тобто порожніх, незаповнених місць у лексико-фразеологічній системі мови. Під час комплексного дослідження зіставлення лексики ареальної фразеології на рівні різних говірок, можна виявити прогалини, білі плями в семантиці одиниць або варіювання в межах лексичної номінації психолого-семантичних понять. Ці фразеологічні лакуни з'являються в результаті відсутності еквівалента в інших говірках і в українській літературній мові загалом, а також через територіальну специфіку мови та мовлення. У домені лакунарності натрапляємо на забуті фразеологізми, стерті культурами, загублені традиції та вірування, мистецькі артефакти, що є надбанням поколінь. Значення усталених словосполучень не завжди є прозорим. У випадках із предметними мотивованими лакунами можна з упевненістю стверджувати, що в цьому разі лакуна сигналізує про відсутність концепту в концептосфері народу. Так, спорадично порівнюючи кількість фразеологізмів, переносних значень та похідних слів, можна зазначити, що більшість національно-специфічних реалій та назв є лакунарними для української культури.

Бібліографія

- Анохіна, Т. (2018). Корпусний лакунікон англійської мови: Лексикографічний аналіз. *Філологічні трактати*, 10(2), 7–12.
- Аркушин, Г. (2003). *Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині*. [н.р.].
- Білодід, І. К. (1973). *Словник української мови: В 11 тт. (Vol. 4)*. Наукова думка.

- Грінченко, Б. (1909). *Словарь української мови* (Vol. 4). Київська Старина.
- Данильченко, Т. (2014). Понятие и сущность лакун. *Наука, искусство, культура, философия*, 2014(3), 51–57.
- Доброльожа, Г. (2010). *Фразеологічний словник говірок Житомирщини*. ПП Туловський.
- Дымарский, М. (2008). Целостность текста как проблема его интерпретации. In Т. А. Трипольская (Ed.), *Комментарий и интерпретация текста* (pp. 189–194). Новосибирский государственный педагогический университет.
- Ефремова, Т. (2000). *Современный толковый словарь русского языка Ефремовой: Блестя*. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/142458/Блестя>
- Коць-Григорчук, Л. (2011). Еволюція українського мовлення в діалектному просторі (сучасні лінгвографічні дослідження мови). *Українська мова*, 2011(3), 41–51.
- Кузь, Г. Т. (2019). Лексичні запозичення в діалектній фразеології говірок Чернівецької області: Діахронічний аспект. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 54. <https://doi.org/10.11649/sfps.1774>
- Кузьмич, О. (2016, January 28). *Правда про Стрітення: День їжачка, громничі свічки і древні кельти*. <https://tsn.ua/blogi/themes/esoterica/pravda-pro-stritennya-den-yizhaka-gromnichi-svichki-i-drevni-kelti-580487.html>
- Маслова, В. (1997). *Введение в лингвокультурологию*. Наследие.
- Матвійас, І. (2011). Особливості словотвору в західноукраїнському варіанті літературної мови. *Українська мова*, 2011(1), 28–35.
- Матезиус, В. (1967). *О необходимости стабильности литературного языка*. Прогресс.
- Мацюк, З. (2006). *Из народа не викинеш: Діалектний словник фразеологізмів*. РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки.
- Мацюк, З. (2013). *Що сільце, то нове слівце: Словник фразеологізмів Західного Полісся*. Вежа-Друк.
- Мацюк, З. (2020). *Говорити як медок варити: Словник фразеологізмів Західного Полісся*. Вежа-Друк.
- Медведев, Ф. (1978). *Українська фразеологія: Чому ми так говоримо*. Вища школа.
- Новикова, М. (2014). *Смысловые корреляции в дискурсивной динамике перевода* [Unpublished post-doctoral dissertation]. Московский государственный областной университет.
- Огурцова, О. (1979). К проблеме лакунарности. In А. В. Юрин (Ed.), *Функциональные особенности лингвистических единиц: Сборник трудов Кубанского университета* (Pt. 3, pp. 77–83). Издательство Кубанского университета.
- Попова, З., & Стернин, И. (2002). *Очерки по когнитивной лингвистике*. Изд-во Воронеж. гос. ун-та.
- Попова, З., & Стернин, И. (2007). *Когнитивная лингвистика*. АСТ; Восток-Запад.
- Стернин, И. (1999). *Лексическая лакунарность и понятийная эквивалентность*. ВГУ.
- Ступінська, Г., & Битківська, Я. (2012). *Фразеологічний словник лемківських говірок*. Навчальна книга; Богдан.

- Тер-Минасова, С. (2000). *Мова і міжкультурна комунікація: Навчальний посібник*. Слово.
- Чабаненко, В. (2001). *Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці*. Стат і К.
- Burger, H. (2015). *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Erich Schmidt Verlag.
- Chlebda, W. (1991). *Elementy frazematyki: Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu.
- Cowie, A. (1998). *Phraseology: Theory, analysis, and applications*. Clarendon Press.
- Dagut, M. (1981). Semantic “voids” as a problem in the translation process. *Poetics Today*, 2(4), 61–71. <https://doi.org/10.2307/1772486>
- Dziamska-Lenart, G. (2004). *Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej*. Wydawnictwo “Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Kodrić, A., & Vidović Bolt, I. (2009). Odkrywanie ukrytego w chorwackich i polskich frazeologizmach narodowych. In I. Generowicz, E. Kaczmarska, & I. M. Doliński (Eds.), *Świat ukryty w słowach, czyli o znaczeniu gramatycznym, leksykalnym i etymologicznym* (pp. 211–220). Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Szerszunowicz, J. (2015). Lacunarity, lexicography and beyond: Integration of the introduction of a linguo-cultural concept and the development of L2 learners’ dictionary skills. *Lexicography*, 2(1), 101–118. <https://doi.org/10.1007/s40607-015-0015-6>
- Szerszunowicz, J. (2016). *Lakunarne jednostki wielowyrazowe w perspektywie międzyjęzykowej*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Bibliography (Transliteration)

- Anokhina, T. (2018). Korpusnyĭ lakunikon anhlіis’koĭ movy: Leksykohrafichnyĭ analiz. *Filolohichni traktaty*, 10(2), 7–12.
- Arkushyn, H. (2003). *Skazav, iak dva zv’iazav: Narodni vyslovy ta zahadky iz Zakhidnoho Polissia i zakhidnoĭ chastyny Volyni*. [n.p.].
- Bilodid, I. K. (1973). *Slovyk ukraĭns’koĭ movy: V 11 tt.* (Vol. 4). Naukova dumka.
- Burger, H. (2015). *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Erich Schmidt Verlag.
- Chabanenko, V. (2001). *Frazeolohichnyĭ slovnyk hovirok Nyzhn’oĭ Naddnĭprianshchyny*. Stat i K.
- Chlebda, W. (1991). *Elementy frazematyki: Wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu.
- Cowie, A. (1998). *Phraseology: Theory, analysis, and applications*. Clarendon Press.
- Dagut, M. (1981). Semantic “voids” as a problem in the translation process. *Poetics Today*, 2(4), 61–71. <https://doi.org/10.2307/1772486>
- Danił’chenko, T. (2014). Poniatie i sushchnost’ lakun. *Nauka, iskusstvo, kul’tura, filozofia*, 2014(3), 51–57.
- Dobrol’ozha, H. (2010). *Frazeolohichnyĭ slovnyk hovirok ZHytomyrshchyny*. PP Tulovs’kyĭ.

- Dymarskiĭ, M. (2008). Tselostnost' teksta kak problema ego interpretatsii. In T. A. Tripol'skaia (Ed.), *Kommentarii i interpretatsiia teksta* (pp. 189–194). Novosibirskii gosudarstvennyi pedagogicheskii universitet.
- Dziamka-Lenart, G. (2004). *Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej*. Wydawnictwo “Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Efremova, T. (2000). *Sovremennyĭ tolkovyi slovar' russkogo iazyka Efremovoi: Bleiat'*. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/142458/Блеятъ>
- Hrinchenko, B. (1909). *Slovar' ukrains'koï movy* (Vol. 4). Kievskaiia Staryna.
- Kodrić, A., & Vidović Bolt, I. (2009). Odkrywanie ukrytego w chorwackich i polskich frazeologizmach narodowych. In I. Generowicz, E. Kaczmarska, & I. M. Doliński (Eds.), *Świat ukryty w słowach, czyli o znaczeniu gramatycznym, leksykalnym i etymologicznym* (pp. 211–220). Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kots'-Hryhorchuk, L. (2011). Evoliutsiia ukrains'koho movlennia v dialektnomu prostori (suchasni linhvohrafichni doslidzhennia movy). *Ukrains'ka mova*, 2011(3), 41–51.
- Kuz', H. T. (2019). Leksychni zapozychennia v dialektanii frazeologii horivok Chernivets'koï oblasti: Diakhronichnyi aspekt. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 54. <https://doi.org/10.11649/sfps.1774>
- Kuz'mych, O. (2016, January 28). *Pravda pro Stritennia: Den' izhaka, hromnychi svichky i drevni kel'ty*. <https://tsn.ua/blogi/themes/esoterica/pravda-pro-stritennya-den-yizhaka-gromnichy-svichki-i-drevni-kelti-580487.html>
- Maslova, V. (1997). *Vvedenie v lingvokul'turologiiu*. Nasledie.
- Matezius, V. (1967). *O neobkhodimosti stabil'nosti literaturnogo iazyka*. Progress.
- Matsiuk, Z. (2006). *Iz narodu ne vykynesh: Dialektnyi slovnyk frazeolohizmiv*. RVV “Vezha” Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukraïny.
- Matsiuk, Z. (2013). *Shcho sil'tse, to nove slivtse: Slovnyk frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia*. Vezha-Druk.
- Matsiuk, Z. (2020). *Hovoryty jak medok varyty: Slovnyk frazeolohizmiv Zakhidnoho Polissia*. Vezha-Druk.
- Matviias, I. (2011). Osoblyvosti slovtovoru v zakhidnoukrains'komu varianti literaturnoi movy. *Ukrains'ka mova*, 2011(1), 28–35.
- Medvediev, F. (1978). *Ukrains'ka frazeolohiia: Chomu my tak hovorymo*. Vyshcha shkola.
- Novikova, M. (2014). *Smyslovye korreliatsii v diskursivnoi dinamike perevoda* [Unpublished post-doctoral dissertation]. Moskovskii gosudarstvennyi oblastnoi universitet.
- Ogurtsova, O. (1979). K probleme lakunarnosti. In A. V. IUriin (Ed.), *Funktional'nye osobennosti lingvisticheskikh edynits: Sbornik trudov Kubanskogo universiteta* (Vol. 3, pp. 77–83). Izdatel'stvo Kubanskogo universiteta.
- Popova, Z., & Sternin, I. (2002). *Ocherki po kognitivnoi lingvistike*. Izd-vo Voronezh. gos. un-ta.
- Popova, Z., & Sternin, I. (2007). *Kognitivnaia lingvistika*. AST; Vostok-Zapad.
- Sternin, I. (1999). *Leksicheskaia lakunarnost' i poniatiiinaia ekvivalentnost'*. VGU.

- Stupins'ka, H., & Bytkivs'ka, I. (2012). *Frazeolohichnyi slovnyk lemktivs'kykh hovirok*. Navchal'na knyha; Bohdan.
- Szerszunowicz, J. (2015). Lacunarity, lexicography and beyond: Integration of the introduction of a linguo-cultural concept and the development of L2 learners' dictionary skills. *Lexicography*, 2(1), 101–118. <https://doi.org/10.1007/s40607-015-0015-6>
- Szerszunowicz, J. (2016). *Lakunarne jednostki wielowyrzowe w perspektywie międzyjęzykowej*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Ter-Mynasova, S. (2000). *Mova i mizhkul'turna komunikatsiia: Navchal'nyi posibnyk*. Slovo.

Lacunary Components in the Phraseology of the Ukrainian Areal Continuum

Summary

This article deals with the peculiarities of the concept *lacuna* from the perspective of theoretical considerations. Based on theoretical studies of lacunarity, the author discusses issues related to the phenomenon of linguistic and cultural lacunae, including their sources and types. She also presents the main features of linguistic lacunae and their classifications, and analyses factors which have an impact on the emergence of lacunary phraseological units and their functioning. The study outlines the criteria of lacunarity and a method for identifying phraseological lacunae. It also considers the status of the lacuna and its functioning in areal phraseology, and examines the possibility of applying the theory of lacunarity to the areal phraseological system of the Ukrainian continuum. The study is focused on etymological analysis of phraseological lacunae and their origins. Lacunae are known to constitute a semantic vacuum which functions in the modes of language, speech and speech behaviour. As demonstrated, overcoming the problems of linguistic continuum requires the knowledge not only of the direct (primary) meaning of words and phrases, but also of their place and functions in a given sociocultural community where they are used, and where dialect is the actual means of communication. The article also identifies the main dimensions of the phraseological system in focus: the themes of the meanings of phraseological units, the nature of their figurative basis, and the way these two aspects are interrelated.

Komponent lakunarny we frazeologii ukraińskiego kontinuum arealnego

Streszczenie

W artykule omówiono specyfikę pojęcia *lakuna* (*luka*) z punktu widzenia podejmowanych na jego temat rozważań teoretycznych. W oparciu o prace teoretyczne poświęcone lakunarności autorka omawia rozmaite aspekty zjawiska luk językowych i kulturowych, ich źródła i typy. Artykuł uwzględnia główne cechy i istniejące klasyfikacje luk językowych, a także poddaje analizie czynniki wpływające na pojawianie się i funkcjonowanie luk frazeologicznych. Określono w nim ponadto kryteria lakunarności i metodę wykrywania luk frazeologicznych. Scharakteryzowano miejsce luki i jej funkcjonowanie w arealnych związkach frazeologicznych oraz możliwość zastosowania teorii lakunarności w badaniach nad arealnym systemem frazeologicznym ukraińskiego continuum. Szczególną uwagę zwraca autorka na etymologiczną analizę luk frazeologicznych i na przyczyny ich występowania. Jak wiadomo, luki są semantyczną próżnią, która funkcjonuje w modusach języka, mowy i zachowania językowego. Udowodniono, że przezwyciężenie problemów continuum językowego wymaga znajomości nie tylko bezpośredniego znaczenia słów i zwrotów, ale także ich miejsca i roli w danej wspólnocie społeczno-kulturowej, w której gwara jest rzeczywistym środkiem komunikacji. W artykule ponadto określono podstawowe wymiary omawianego systemu frazeologicznego, a więc tematykę znaczeń frazeologizmów, charakter ich podstawy figuratywnej i sposób, w jaki te wymiary są ze sobą powiązane.

Keywords: lacuna; cultural differences; phraseological lacunary units; areal speech; Ukrainian continuum

Słowa kluczowe: luka; różnice kulturowe; frazeologiczne jednostki lakunarne; mowa lokalna; kontinuum ukraińskie

Zoriana Matsiuk, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7915-742X>

Correspondence: Zoriana_Matsiuk@ukr.net

The preparation of this article was self-financed by the author.

Competing interests: The author has declared that she has no competing interests.